

<https://doi.org/10.34768/pa2022r20>

Danuta Piekarz

Uniwersytet Jagielloński

„IMIONA” ZAZDROŚCI W JĘZYKACH BIBLIJNYCH I W WYBRANYCH JĘZYKACH WSPÓŁCZESNYCH

Mówi się nieraz, że zazdrość to najgłupsza wada, gdyż nie daje zazdrośnikowi żadnej radości czy przyjemności... a jednak któż z nas nie odczuwał choć raz zazdrości o kogoś lub zazdrości związanej z pragnieniem posiadania czegoś? Różne bowiem są oblicza zazdrości, określane różnymi terminami w poszczególnych językach.

1. *Zelus, invidia* i ich „współczesne dzieci”

W wielu współczesnych językach zachodnich istnieją dwa odrębne (choć niekiedy też używane zamiennie) pojęcia pochodzące z języków klasycznych, a wyrażane w języku polskim najczęściej terminami *zazdrość* lub *zawiść* (tym rozróżnieniem w języku polskim zajmujemy się dalej).

Pierwsze z nich pochodzi od łacińskiego rzeczownika *zelus* (ten natomiast wywodzi się od greckiego *zelos*) oznaczającego przede wszystkim gorące uczucie wobec osoby, idei czy rzeczy, które przejawia się jako podziw, naśladowanie, ale może też mieć charakter negatywny, jako zazdrość, zawiść czy fanatyzm – i właśnie to ostatnie znaczenie będzie nas tu interesować. We współczesnych językach od tego terminu pochodzi z jednej strony rzeczownik określający gorliwość (angielski *zeal*, włoski *zelo*, hiszpański *celo*, francuski *zèle*), ale z drugiej strony od tego samego terminu pochodzą też określenia zazdrości: angielska *jealousy*, włoska *gelosia*, hiszpański *celos*, francuska *jalousie*. Warto jednak podkreślić, że także rzeczowniki z tej drugiej grupy mogą przyjąć pewne pozytywne konotacje, oznaczając troskę o coś (w znaczeniu: strzec zazdrośnie jakiegoś dobra, np. tajemnicy). Ciekawe, że jeszcze bardziej rozpowszechniła się w różnych językach pochodząca od omawianego terminu nazwa zasłony okiennej – nasze

polskie *żaluzje*. Prawdopodobnie powiązanie tej nazwy z zazdrością wynika stąd, że przez szpary w zasłonach zazdrosny mąż mógł obserwować żonę¹. Inni natomiast zwracają uwagę na fakt, że taki rodzaj zasłon okiennych pozwala patrzeć przez okno, nie będąc zauważonym z zewnątrz, dzięki czemu zazdrośnie strzeżone kobiety mogły oglądać otoczenie, niezauważone przez obcych².

Ten rodzaj zazdrości jest związany z lękiem – uzasadnionym lub bezpodstawnym – jaki budzi niebezpieczeństwo utraty posiadanych dóbr (tak iż np. w języku włoskim w dawnych czasach termin *gelosia* oznaczał też po prostu podejrzenie, obawę), zwłaszcza gdy chodzi o uczucia bliskiej osoby: zazdrość męża o żonę albo też zazdrość o względy matki odczuwana przez dziecko, któremu zdaje mu się, że matka preferuje kogoś z rodzeństwa. Jest ciekawe, że taką zazdrość odczuwają również zwierzęta, np. gdy pies widzi, że jego pan głaszcze innego psa. W tym rodzaju zazdrości z reguły występuje więc „ktoś trzeci”, uważany za rywala, konkurenta. Ostatecznym źródłem poczucia zagrożenia jest najbardziej fundamentalna potrzeba każdego człowieka: pragnienie bycia kochanym. Nieraz podkreśla się, że ten rodzaj zazdrości może być czymś normalnym, zwłaszcza gdy podejrzenia są uzasadnione, ale może też przyjmować wymiary patologiczne, gdy przejawia się we wszelkich relacjach, rodząc silną frustrację i pobudzając do zachowań „detektywistycznych” względem podejrzewanej osoby. Jeśli ktoś, kto wreszcie znalazł kochającą osobę, żyje w ciągłym lęku, by jej nie stracić, żywiąc podejrzenia i wątpliwości, ostatecznie sam doprowadza do tego, czego najbardziej się obawiał: do odejścia drugiej osoby, która już nie może znieść ciągłych podejrzeń. Co gorsza, osoba zazdrosna w ogóle nie widzi swojej winy, odejście drugiej osoby uważa za potwierdzenie swoich podejrzeń, dlatego będzie przeżywać nowy związek z jeszcze większą podejrzliwością³. Anna Bissi słusznie zauważa, że zazdrośnik postrzega cudzą miłość w kategoriach ilościowych, a nie jakościowych, jakby była tortem, zatem jeśli ukochana osoba da „kawałek tortu” swoim przyjaciółom, zabraknie go dla zazdrośnika; tymczasem ludzkie serce rozszerza się w relacjach, a nie zawęża⁴. Druga osoba widzi, że jest postrzegana przez zazdrośnika w kategoriach posiadania, dlatego często odchodzi, by uciec od coraz bardziej duszącej natarczywości⁵. Nie chodzi tu więc o zazdrość związaną z radością z cudzych niepowodzeń (chyba że są to np. niepowodzenia konkurenta czy radość z „ukarania” niewiernego współmałżonka). Owszem, zazdrośnik odczuwa niechęć do człowieka obdarzanego względami przez ukochaną osobę,

¹ Por. A. Zwoliński, *Zazdrość*, Radom 2008, s. 9.

² <https://www.treccani.it/vocabolario/gelosia/> [dostęp: 28.12.2021].

³ Por. *ibidem*, s. 99-100.

⁴ Por. A. Bissi, *Puls życia. Uczucia – jak je poznać i jak nimi kierować*, Kraków 2017, s. 101.

⁵ G. Cucci, *Il fascino del male. I vizi capitali*, Roma 2008, s. 78 (cyt. za: R. Gerardi, *Invidia*, Bologna 2015, s. 39).

ale u podstaw tego uczucia tkwi nie tyle agresja, ile raczej rozpaczliwy lęk i błaganie o miłość. Zazdrośnik nie tylko cierpi z powodu zagrożenia czy utraty dobra, jakim jest relacja z bliską osobą, lecz także traci poczucie własnej wartości, szacunek względem samego siebie, bo dochodzi do wniosku, że nie zasługuje na miłość, skoro ukochana osoba wołała kogoś innego.

Innym uczuciem jest zazdrość związana z posiadaniem upragnionego dobra przez kogoś drugiego (np. gdy ktoś zazdrości sąsiadowi pięknego samochodu), może ona przejawiać się nawet w nienawiści, wrogości wobec posiadacza upragnionych dóbr. O takiej właśnie zazdrości mówi Kohelet: „Zobaczyłem też, że wszelki trud i wszelkie powodzenie w pracy rodzi u bliźniego zazdrość. I to jest marność i pogoń za wiatrem” (Koh 4,4).

To uczucie jest określane po łacinie terminem *invidia*, stanowiącym połączenie przedrostka negatywnego ‘in’ z czasownikiem ‘videre – widzieć, patrzeć’, a zatem ‘złe patrzeć, patrzeć złym okiem’. Ten termin jest kontynuowany także w różnych językach nowożytnych: francuskie *envie*, angielskie *envy*, hiszpańskie *envidia*, wreszcie włoskie *invidia*. Warto podkreślić, że wyżej przytoczone terminy posiadają też inne znaczenia, mniej lub bardziej związane z zazdrością. Francuska *envie* to także – a może przede wszystkim – chęć, ochota, a nawet... silna potrzeba fizjologiczna. Termin może też oznaczać plamkę na skórze (najczęściej naczynek), którą dziecko ma od urodzenia, według bowiem wierzeń ludowych powstanie takiego znamienia wiązano z jakąś zachcianką matki podczas ciąży⁶.

Bertrand Russell stwierdził, że zazdrość jest jedną z najpoważniejszych przyczyn nieszczęścia, nie tylko bowiem unieszczęśliwia ona samą zazdrosną osobę, lecz także ta osoba pragnie unieszczęśliwić innych. Jednak podobnie jak mówiliśmy o poprzednim rodzaju zazdrości, także i w tym przypadku może ona być albo siłą niszczącą, albo motywującą do działania, by samemu uzyskać to, co posiada ktoś drugi⁷. Słusznie zresztą zauważono, że zazdrość jest też docenieniem cudzego dobra, przecież nigdy nie zazdrościmy innym tego, co nie jest dla nas cenne, ważne, piękne.

2. Zazdrość czy zawiść?

Po tej krótkiej analizie terminów używanych w kilku językach obcych trzeba przyrzec się określeniom omawianego uczucia w naszym ojczystym języku. Chodzi nam głównie o dwa pojęcia, które bynajmniej nie są jednoznaczne, różnie też rozumie się różnice pomiędzy nimi: *zazdrość* i *zawiść*. Mówiąc najkrócej: czy to polskie rozróżnienie

⁶ <https://www.larousse.fr/dictionnaires/francais/envie/30147> [dostęp: 28.12.2021].

⁷ <https://educalingo.com/pl/dic-en/envy> [dostęp: 28.12.2021].

odzwierciedla omówiony wyżej podział istniejący w językach zachodnich (zazdrość o kogoś – zawiść o coś), czy też zawiść to bardziej gwałtowne przeżywanie zazdrości, związane z wrogością i pragnieniem zła dla osoby posiadającej upragnione dobro?

Rzeczownik *zazdrość* w staropolszczyźnie występował też w formach *zazrość*, *zazdroć*, *zazroć*. Pochodzi on od prasłowiańskiego czasownika **za-zbrěti* ‘zajrzeć’. Podobnie więc jak w przypadku terminu łacińskiego *zazdrość* kojarzy się ze zmysłem wzroku. To samo można powiedzieć o etymologii drugiego terminu – *zawiść*, utworzonego od czasownika **za-viděti* ‘patrzeć zawiście, zazdrośnie’, dlatego późniejszy czasownik *zawidzieć/zawidzić*, używany jeszcze na początku XX wieku, oznaczał ‘zazdrościć’, a także ‘nienawidzić’. Najstarsze znaczenie tego słowa to ‘silne uczucie nienawiści do kogoś z powodu jego sukcesów, nieosiągalnych dla zazdrośnika’. W pierwotnym znaczeniu termin ten oznaczał więc silne uczucie negatywne wobec drugiej osoby – „posiadacza” upragnionego dobra. W XIV wieku *zawiść* zaczęła oznaczać silną zazdrość, a w XVIII wieku ten termin odnosił się głównie do zazdrości małżeńskiej. Wiek XIX przynosi powrót najstarszego znaczenia i ono dominuje obecnie⁸ (choć nie jest wyłączone, jak zobaczymy). Znajdziemy je zarówno w *Słowniku języka polskiego*, jak i w *Wielkim słowniku języka polskiego*. Według *Słownika języka polskiego* zazdrość to 1. „uczucie przykrości spowodowane brakiem czegoś, co bardzo chce się mieć i co inna osoba już ma”; 2. „silne uczucie niepokoju, że ukochana osoba mogłaby nas zdradzić”; natomiast zawiść to „uczucie silnej niechęci do osoby, której się czegoś zazdrości”⁹.

Natomiast *Wielki Słownik języka polskiego* jeszcze mocniej odróżnia dwa „oblicza” zazdrości: „1. O sukces – stan psychiczny kogoś, kto chce mieć coś, co uznaje za dobre, a co ma inna osoba, i kto czuje żal z powodu braku tego i niechęć do osoby, która to posiada 2. o żonę stan psychiczny kogoś, kto boi się, żeby osoba kochana nie obdarzyła względami kogoś innego, i chce temu przeciwdziałać”.

Według tegoż słownika zawiść to „stan psychiczny kogoś, kto chce mieć coś, co ma inna osoba, i kto czuje niechęć lub nienawiść do tej osoby, a także pragnie, aby straciła ona posiadane dobro”¹⁰.

Psychologowie natomiast często odróżniają zazdrość od zawiści w sposób analogiczny do omawianego wyżej rozróżnienia „*invidia* – *zelus*”. Michalina Knopp tak omawia interesujące nas rozróżnienie: „Zawiść rozumiana jest jako uczucie silnego dyskomfortu, niechęci w związku z posiadaniem przez kogoś cech, przedmiotów lub osiągnięć, które samemu chciałoby się posiadać. Osoby zawiśte życzą innym, aby straciły to, co posiadają. Osoba, wobec której odczuwana jest zawiść, nie musi

⁸ <https://nck.pl/projekty-kulturalne/projekty/ojczysty-dodaj-do-ulubionych/ciekawostki-jezykowe/ZAZDROSC,cltt,Z> [dostęp: 29.12.2021].

⁹ <https://sjp.pwn.pl/slovniki/zazdro%5%9B%C4%87.html> [dostęp: 29.12.2021].

¹⁰ <https://wsjp.pl/haslo/podglad/38023/zazdrosc/4060157/o-zone> [dostęp: 29.12.2021].

być w żaden sposób związana z osobą zawistną. Zazdrość natomiast zwykle łączona jest w psychologii z miłością. W tym ujęciu definiuje się ją jako obawę przed utratą partnera na rzecz osoby trzeciej. W takim rozumieniu zazdrość dotyczy więc relacji emocjonalnych trzech konkretnych osób¹¹.

Zarówno ci, którzy uważają zawiść za agresywną, wrogą formę zazdrości, jak i ci, którzy widzą w zazdrości odpowiednik łacińskiego terminu *zelus* a zawiści – *invidia*, są zgodni w przekonaniu, że łatwiej jest przyznać się do zazdrości niż do zawiści, bowiem zazdrość jest postrzegana jako uczucie mniej negatywne, co więcej, w odróżnieniu od zawiści może ona mieć też pozytywne znaczenie i przynieść pozytywne skutki.

3. Czy Bóg może być zazdrosny? Zazdrość w językach biblijnych

Terminologia związana z interesującymi nas pojęciami staje się jeszcze bardziej złożona w przypadku języków biblijnych, gdyż tym samym słowem określa się nie tylko zazdrość, lecz także gorliwość, co więcej, sam Bóg jest nazywany „Bogiem zazdrosnym”. Jak słusznie zauważa John L. McKenzie, „złożona reakcja emocjonalna określana słowem *zazdrość* może być przyjacielska lub wroga, ‘pro’ lub ‘contra’¹².

Językoznawcy nie są zgodni co do pochodzenia hebrajskiego czasownika *qanna* (być zazdrosnym) i wyrazów pokrewnych, jak *qinah* (zazdrość). Zdaniem wielu specjalistów te terminy kojarzą się z ideą gorąca, czerwieni (a nawet czerni), gotowania, bowiem takie emocje odczuwa człowiek zazdrosny¹³. Zresztą uczucie zazdrości bywa kojarzone w Biblii z ogniem, z płomieniem – por. Pnp 8,6, So 3,8. Inni natomiast dopatrują się powiązania tego czasownika z podobnym czasownikiem hebrajskim oznaczającym „kupić”, co łączyłoby zazdrość z pragnieniem posiadania¹⁴.

Rdzeń *qanna* występuje 85 razy w Starym Testamencie, natomiast rzeczownik *qinah* pojawia się 43 razy, szczególnie u proroków. Warto tu zauważyć, że w tekstach prorockich, poza jednym wyjątkiem (Iz 11,13), osobą odczuwającą zazdrość jest... Bóg. Pamiętajmy jednak, że podczas gdy u Greków bogowie zazdrościli ludziom szczęścia i powodzenia, myśl biblijna rozumie zupełnie inaczej „zazdrość” Boga: nie jest to namiętność podobna do ludzkiej, ale raczej inne imię Jego miłosierdzia, troski o człowieka. „Bóg zazdrosny” to Bóg, który nie chce spokojnie patrzeć na to, że ci, których

¹¹ <https://www.wieczestem.us.edu.pl/zazdrosc-i-zawisc-blizniaczki-o-roznych-twarzach-czy-mozna-sie-od-nich-uwolnic> [dostęp: 29.11.2021].

¹² J.L. McKenzie, *Gelosia*, [w:] *idem, Dizionario biblico* (a cura di Bruno Maggioni), Asyż 1978, s. 377.

¹³ B. Renaud, *Je suis un Dieu jaloux*, LD 36, Paris 1963, s. 18.

¹⁴ Por. M.J. Targoński, *Arcykapłan Pinchas i jego gorliwość o Boga. Model pobożności w judaizmie okresu Drugiej Świątyni i Nowym Testamencie*, Lublin 2018 (maszynopis pracy doktorskiej), s. 131-132.

kocha, zmierzają ku upadkowi, stąd podejmuje działania, by ich ocalić. Natomiast w biblijnych księgach mądrościowych zazdrość to cecha ludzka, najczęściej gwałtowna emocja związana z lękiem przed utratą jakiejś osoby czy przedmiotu¹⁵.

W języku greckim natomiast używa się kilku różnych terminów wyrażających różne aspekty interesującego nas uczucia. Najczęstszy z nich to wspomniany już termin *zelos*. Co ciekawe, w Septuagincie ten termin najczęściej określa ludzką gorliwość o chwałę Bożą, natomiast w Nowym Testamencie może on oznaczać zarówno zazdrość i pragnienie posiadania, jak i może mieć znaczenie pozytywne, oznaczać Bożą „zazdrość” o swój lud (2 Kor 11,2) albo ludzkie pragnienie Boga, religijną żarliwość (Rz 10,2)¹⁶. W tym sensie *zelos* jest cechą proroka Eliasza, a nawet samego Jezusa czy św. Pawła... Natomiast inne konotacje posiada termin *phthonos*, wyrażający zazdrość, która – ujmując to słowami Epikteta – „jest smutkiem z powodu czyjejś pomyślności” (Ep. *Diatr.* II, 12,8)¹⁷. W Septuagincie termin ten występuje wyłącznie w księgach deuterokanonicznych i nie ma swojego odpowiednika hebrajskiego¹⁸.

Mogłoby się wydawać, że zazdrość czy zawiść to pojęcia jednoznaczne, zrozumiałe dla każdego. Tymczasem okazuje się, że precyzyjne określenie ich pól semantycznych wcale nie jest łatwym zadaniem, zwłaszcza że są one różnie pojmowane przez użytkowników języka, a niekiedy też stosowane zamiennie.

Tym większym wyzwaniem może się okazać znalezienie właściwego odpowiednika danego terminu przez tłumacza, by uniknąć ryzyka błędnej interpretacji terminu użytego w języku docelowym. Zazdrość niejedno ma imię... także dla językoznawcy.

Bibliografia

- Arcangeli D., *Lo zelo di Gesù e il compiersi delle Scritture*, „Parole di Vita” 2018, LXIII, nr 2, s. 27-32.
 Bissi A., *Puls życia. Uczucia – jak je poznać i jak nimi kierować*, Kraków 2017.
 Gerardi R., *Invidia*, Bologna 2015.
 McKenzie J.L., *Gelosia*, [w:] *idem, Dizionario biblico* (a cura di Bruno Maggioni), Asyż 1978, s. 377-378.
 Pinto S., *Il conflitto fraterno: Giuseppe tra gelosia e invidia*, „Parole di Vita” 2018, LXIII, nr 2, s. 4-9.
 Rambiert-Kwaśniewska A., *Zazdrość (φθόνος) w Listach św. Pawła*, „Teologia i Człowiek” 2108, t. 41, nr 1, s. 33-47.
 Renaud B., *Je suis un Dieu jaloux, Etude d'un thème biblique*, LD 36, Paris 1963.
 Targoński M.J., *Arcykapłan Pinchas i jego gorliwość o Boga. Model pobożności w judaizmie okresu Drugiej Świątyni i Nowym Testamencie*, Lublin 2018 (maszynopis pracy doktorskiej).
 Zwoliński A., *Zazdrość*, Radom 2008.

¹⁵ S. Pinto, *Il conflitto fraterno*, s. 5.

¹⁶ D. Arcangeli, *Lo zelo di Gesù e il compiersi delle Scritture*, „Parole di Vita” 2018, LXIII, nr 2, s. 27.

¹⁷ A. Rambiert-Kwaśniewska, *Zazdrość (φθόνος) w Listach św. Pawła*, „Teologia i Człowiek” 2018, t. 41, nr 1, s. 34.

¹⁸ Por. *ibidem*, s. 37.

Źródła internetowe

- https://dizionari.corriere.it/dizionario_italiano/G/gelosia_1.shtml [dostęp: 28.12.2021].
- <https://www.garzantilinguistica.it/ricerca/?q=gelosia> [dostęp: 28.12.2021].
- <https://www.larousse.fr/dictionnaires/francais/envie/30147> [dostęp: 28.12.2021].
- <https://www.linternaute.fr/dictionnaire/fr/definition/envie/> [dostęp: 28.12.2021].
- <https://www.passeportsante.net/fr/psychologie/Fiche.aspx?doc=jalousie> [dostęp: 28.12.2021].
- <https://dictionary.cambridge.org/pl/dictionary/english/jealousy> [dostęp: 28.12.2021].
- <https://educalingo.com/pl/dic-en/jealousy> [dostęp: 28.12.2021].
- <https://educalingo.com/pl/dic-en/envy> [dostęp: 28.12.2021].
- <https://www.wiecjestem.us.edu.pl/zazdrosc-i-zawisc-blizniaczki-o-roznych-twarzach-czy-mozna-sie-od-nich-uwolnic> [dostęp: 13.01.2022].
- <https://nck.pl/projekty-kulturalne/projekty/ojczysty-dodaj-do-ulubionych/ciekawostki-jezykowe/ZAZDROSC,cltt,Z> [dostęp: 29.12.2021].

„Imiona” zazdrości w językach biblijnych i w wybranych językach współczesnych

STRESZCZENIE: Tematem artykułu jest terminologia określająca ludzkie uczucie mające niejako dwa oblicza: zazdrość jako pragnienie posiadania dobra, które osiągnął ktoś inny, oraz zazdrość jako obawa przed utratą – odejściem ukochanej osoby. Pierwsze z tych uczuć było określane po łacinie słowem *invidia*, od którego ukształtowały się nazwy tego rodzaju zazdrości w wielu językach nowożytnych, zwłaszcza romańskich, ale też np. w języku angielskim. Drugi aspekt zazdrości określano po łacinie słowem *zelus*, pochodzącym od greckiego *zelos* – i także ten termin znalazł swoją kontynuację w wielu językach. W języku polskim natomiast istnieją terminy *zawiść* i *zazdrość*, odpowiadające według niektórych powyższemu podziałowi, jednak najczęściej uważa się, że *zawiść* to jakby bardziej agresywna forma zazdrości, powiązana z wrogością wobec drugiej osoby. W językach biblijnych natomiast podstawowe terminy wyrażające to uczucie (hebrajskie *quinah*, greckie *zelos*) często przyjmują także znaczenie pozytywne – gorliwości, troski o kogoś, dlatego autorzy biblijni nie obawiają się mówić o *Bogu zazdrosnym*, a także określają tym terminem gorliwość człowieka o Bożą chwałę.

SŁOWA KLUCZOWE: zazdrość, zawiść, języki biblijne, języki współczesne

“Names” of envying in biblical languages and in selected modern languages

SUMMARY: The topic of the article is the terminology that describes a human feeling having two faces: *envy* as the desire to have good that someone else has achieved and *jealousy* as the fear of losing a loved one. The first of these feelings was described in Latin with the word *invidia*, from which the names of this feeling were formed in many modern languages, especially in Romance, but also, for example, in English. The second aspect of jealousy was referred to in Latin as *zelus*, which comes from the Greek *zelos* – and this term has also found its continuation in many languages. In Polish, on the other hand, there are the terms *zawiść* and *zazdrość*, which, according to some, correspond to the above division, but most often it is believed that envy is a more aggressive form of jealousy, associated with hostility towards another person. In biblical languages, on the other hand, the basic terms expressing this feeling (Hebrew *quinah*, Greek *zelos*) often also have a positive meaning – zeal, caring for someone, therefore the biblical authors are not afraid to talk about *God being jealous*, and also use this term to describe man's zeal for God's glory.

KEYWORDS: envy, jealousy, biblical languages, modern languages